

ԲԷՎՅՈՒՆԵՐԸ ԿԱՄ ԲԱՐԻՋՄ¹⁾

Պատմական տեսութիւն

8. Բարբի քարոզութիւնները դաւանող և հետևողները խոստովանում էին, թէ Միրզա-Սէյիդ Ալի-Մէհմէդը ինքը Մէհթին էր, որին սպասում էին պարսիկները, այն ինչ իսնաաշարի-միւթէ-շարիների դաւանութեան համաձայն, Մէհթին չպէտքէ որակէ կնոջից ծնէր, այլ որպէս «գերբնական կատարելութիւն» պիտի վերադառնար երկիր։ Հետևաբար Բարբի-ը կարողութիւնով ոչ միայն հակասում էր շիաների հաղիսներին, ոչ միայն աւանդութիւններն էր եղծում, այլ դաւանանքը, հաւատի էական մասն էր հերքում, այնպէս որ մի ահաւոր սպառնալիք էր այդ քայլը, որ կարող էր իսպառ ջնջել շիական կրօնը։ Ամբողջ Շիրազի ազգաբնակչութիւնը ճանաչում էր Աղա Մէհթի-Րզա վաճառականի որդուն, որին, ամենքը տեսել էին նրա ծնունդը, հետևաբար ամբողջ տասը դար Հաբուլքայից Մէհթիի վերադարձին սպասող շիաները ինչպէ՞ս կարող էին զիջել և դաւանել, թէ այս երեխայից մեծացած Բարբի նոյն ինքը Մէհթին է։ Դրութիւնը այնտեղ հասաւ, որ հարկ եղաւ կառավարութեան խիստ միջամտութեան, որը մինչ այդ տատանւում էր։ Կառավարութիւնը դանդաղելու էլ իրաւունք ունէր, քանի որ Մէհթիի վարդապետութիւնն իր գոյութեան հակառակ ներշնչումներ էր տարածում ժողովրդի ամեն դասում, որոնք հաւատացած էին. թէ Մէհթիի վերադարձը պիտի ջնջէ ոչ միայն պարսկական, այլ ամբողջ հողագնդի թագաւորութիւնները։ Շէյխ-Ահմէդ-Բահրէինի Արաբացիի քարոզութիւնները և վարդապետութիւնը բոլորովին տարբեր հիմունք ունենալով իսնաաշարի—միւթէ շարիների դաւանանքից, բաւական խախտել էր շիաների դաւանանքը՝ Մէհթիի մեծագոր զաւստեան մասին, որով ամրապնդել էր արքունական տան դրութիւնը։ Կառավարութիւնը չէր կարող իրեն նպաստաւոր վարդապետութեան

աշակերտողներին հալածել, քանի որ Շէյխ-Ահմէդի, Հաջի Սէիդ-Քեազիմի բոլոր նշանաւոր աշակերտները շրջապատել էին Սէիդ-Ալի-Մէհմէդին՝ Բաբին, իսկ սրանք իրենց վարդապետութեամբ արդէն տիրել էին Պարսկաստանի շիա հասարակութեան կէսից աւելի մասը: Շէյխ-Ահմէդի վարդապետութեան համաձայն, ինչպէս Աստուած երբէք չի կարող մարմնանալ, նոյնպէս որևէ մարմին չի կարող աստուածանալ, այլ աստուածային ոգին անդրադառնալով որևէ մաքուր մարդկային սրտում, նրան կենդանի է Աստուծոյ բանը—Երկնաւորի պատուիրանը խօսելու մարդկային ցեղին: Մինչև անգամ նա պնդում էր, որ աշխարհիս վերջին էլ մարդկային մեռած, փթած դիակները չը պիտի կենդանանան, չը պիտի վերստանան իրենց հոգիները, այլ այդ հոգիները պիտի նոր-թարմ մարմին հագնեն, ինչպէս ծիրանի կորզից աճած ու հասած ծառը տալիս է, արտադրում է ճիշտ իւր նման ծիրան, տանձի սերմից աճած ծառը տանձ է տալիս, նոյնպէս նոյն հողի՝ մէջ փթած մարմինները պիտի իրենց համանմանները ծնեցնեն, որոնք իրենց հոգիներով պիտի վերակենդանանան: Այս վարդապետութիւնը աւելի աղաւաղեց Հաջի Քէրիմ—խան Ղաջարը, որը քարոզում էր, թէ իւր կուրծքը բնակարան է Մէհթիի հոգու և պատգամներ էր տալիս: Բայց աստուածութեան բանը խօսելու յաւակնող այդ արքայազնը, քաջութիւն չունեցաւ պաշտպանելու իւր հրատարակութիւնները, երբ արքայական տանից արինակիցները քննութիւն բացին, նրան պատասխանատուութեան ենթարկեցին:

9. Շէյխի վարդապետութիւնը անչափ նպաստեց Բաբի վարդապետութեան տարածման, իսկ շէյխի աղանդաւորների տասնևութ նշանաւոր կղերականների Բաբին յարիւր, բոլորովին հաստատեց Բաբիական աղանդը Պարսկաստանում: Այս տասնևութ աշակերտները իրենց քարոզութիւնների մէջ ամեն տեղ մատնանիշ էին անում Շէյխ—ահմէդի և Սէիդ—Քեազիմի այն զրուածները, այն քարոզութիւնները, որոնք ակնարկում էին Բաբի գալուստը, սրա յայտնութիւնը և այս քարոզութիւններով, այս տասնևութ աշակերտների ձեռքով իրանի ամեն կողմ կատարուած պրօպագանդան տարաւ յաղթանակը, Բաբիզմը բուն դրեց Պարսկաստանի նշանաւոր քաղաքներում, աւաններում, նոյն իսկ գիւղերում: Այս տասնևութ ուլէմների տուած դաւանութիւնը, կատարած քարոզութիւնը այնպիսի ոգևորութիւն սերնդեց Սէիդ—Ալի—Մէհմէդի վրայ, որ սա—Բաբը իր անունն էլ աւելացնելով—կցելով նրանց թուին, հրաշագործ տասնևինը թիւը կազմեց, տարին բաժանեց տասնևինը ամսի,

ամիսը տասնևինը օրուան: Այս տասն և ինը անձերը համարուեցան նոր կրօնի սիւները և Բաբիական շատ թուեր տասն և իննի վերածուեցան: Հարկը 19-րդ բաժին է հաւաքուելու, տուրքերը 19-րդ մասն է գանձուելու, ժառանգութեան տասնևիններորդը պիտի տրուի հասարակական գանձարանին, քաղաքական, արդարութեան ժողովի անդամները 19-ից է բաղկանալու, կայն, կայն:

Բիշրօյէցի Մօլլա Հիւսէյն Միւշթէհիդը երբ Քէրբէլայից բաժանուեց իւր ընկերակիցներէից, իրենց հանգուցեալ վարժապետին՝ Սէիդ Քեհազիմին մի արժանաւոր յաջորդ գտնելու յոյսով, նա որոշեց ուղղակի Շիրազ գալ և իջնել իւր ծանօթ Սէիդ-Ալի-Մէհմէդի տունը, տասը-քսան օր հանգստանալ, կազդուրուել: Սէիդ-Ալի-Մէհմէդը մեծ յարգանքով ընդունեց բարեկամին և շատ սիրալիւր անցկացրին: Գիշերը երկար խօսակցութիւնից յետոյ, տան տէր երիտասարդը հարցրեց Բիշրօյէցիից, թէ— «արդեօք պարագլխին վայել արժանաւորութիւնները ինքը չէ՞ իւրացրած, ինքը արժանի չէ՞ այդ կոչման»: Բիշրօյէցին ժպտալով ասաց.— «Երբէք: Ուղիղ է վարքով, բարքով, խելքով դուք շատ արժանաւորութիւն ունիք, բայց Սէիդ—Քեհազիմին յաջորդելու համար անհրաժեշտ է բարձր գիտութիւն ունենալ, անսահման մտաւոր հայեացք, հրետորական ձիրք, ընատուր տաղանդ, որոնցից բարեկամս, դուք դուր էք»: Այս խօսքերից չը յուսահատուեց Սէիդ-Ալի-Մէհմէդը, բայց երիտասարդի յանդուգն երեակայութիւնը փոթորիկ բարձրացրեց Բիշրօյէցիի գանկում: Մտքի ալեկոծման առաջն առնելու նպատակով հիւրը սենեակի թախճախից մի գիրք վերցրեց կարդալու, որի ճակատին գրուած էր «Բէգարա—Մուրիէի «մեկնութիւնը» (դրանի բ. գլխի), որը լարեց Բիշրօյէցիի հետաքրքրութիւնը: Այդ արաբական գրուածքից մի քանի երես կարդալով, նրա թարմութեամբ բոլորովին յափշտակուեց հիւրը և հարցրեց, թէ— «ձվ է գրել այս «Մեկնութիւնը»:—Մի յաւակնութիւն ունեցող երիտասարդ, պատասխանեց տանտէրը: Բայց այնքան հմտութեամբ և այնպիսի ճարտար ոճով էր գրուած այդ «Մեկնութիւնը», որ Բիշրօյէցին տարակուսելով հիւրընկալի վրայ, նրան մեկնեց գիրքը և ասաց,— «ես յոգնել եմ, խնդրում եմ դուք կարդաք, ես քիչ տարածուած լսեմ»: Սէիդ-Ալի-Մէհմէդը կարդում էր դանդաղ և վատ առոգանութեամբ, որից հիւրը եզրակացրեց, թէ դա նրա գործը չէր կարող լինել: Հետեւեալ օրը Բիշրօյէցիին տարան մզկիթ քարոզելու, բայց նա կարկամեց և յոգնածութիւնը պատրուակ բերելով տուն դարձաւ: Երբորդ, չո-

որոգ օրերն էլ չըկարողացաւ քարոզել, այնպէս որ նրա մըտքում դաժուած էր հիւրընկալի առաջարկը, կարդում էր նրա գրած «մեկնութիւնը» և մտածում: Այդ գիշեր նորից կրկնեց տանտէրը իւր հարցը, թէ «—արդեօք ինքը արժանի չէ՞ Սէիդ-Քեազիմին յաջորդելու»: Այս անգամ Բիշրօյեցին մի խրատական խօսեց, երիտասարդին մոլորութիւնից ազատելու և իր միտքն էլ խաղաղացնելու դիտմամբ՝ նրան մի քանի շատ խրթին հարցեր տուեց: Երբ Բիշրօյեցիի հարցերի դէմ տանտէր երիտասարդը սկսեց արարական ընտիր ոճով ինքնաբուռն այաթներ կարդալ, բացատրել իրեն տրուած հարցերը, Բիշրօյեցին շուարեց: Այս անգամ Սէիդ-Ալի-Մէհմէդին բոլորովին ընկճելու համար հարցրեց, թէ «—ի՞նչ է պատճառը, որ ղուրանի «Յուվսէփ-Մուրիէն» համարոււմ է պատմութիւնների սքանչելիքը: Սէիդ-Ալի-Մէհմէդը պատասխանեց, թէ—այդ հարցը տուել էիք Սէիդ-Քեազիմին, նա պատասխանել էր, թէ դրա ժամանակը դեռ չէ հասել: Իսկ ես ասում եմ, անհայտօր լրացաւ այդ ժամանակը» և իրար ետևից երեք չորս հարիւր այաթով արաբերէն լեզուով մի ճառ արտասանեց, որից Բիշրօյեցին մոլորուած արձանացած մնաց: Տանտէրը թողեց հիւրին հանգստանալու, մտաւ կանանոցը, որտեղից մի-երկու ժամ յետոյ վերադարձաւ Բիշրօյեցիի մօտ, նրա համար մի բաժակ թէյ բերեց, առաջարկեց և սթափեցրեց միւշթէհիդին խորասուզուած մտքերից: Այս սթափումից յետոյ խոստովանեց հիւրը, թէ ճշմարիտ որ Սէիդ-Ալի-Մէհմէդը աստուածայայտնութիւն է, որի առաջին դաւանողը, ամենայայտնի քարոզիչը և մարտնչողը դարձաւ, որի համար էլ նրան կանչեցին Բար-էլ-բար (Դոան-դուռ):

10. Շիրազի կառավարչապետը՝ Սահաբի Իսթիարը նորադանդներին սանձելու համար, Բաբի հետևորդներից նշանաւորներին կալանաւորեց, մօրուքները կտրել տուեց, ապարօշները բացեց, երեսները մրտեց, էշերի վրայ նստացնելով պոչերը ձեռքերը տուած ման ածեց քաղաքի փողոցները, Շիրազի թաղերը, մուսնետիկների միջոցով խայտառակեց և սպառնաց քաղաքացիներին նոյն խայտառակութեամբ պատժել, ով որ յանդգնի հետևելու աղանդաւորներին: Բայց այս հալածանքը աւելի բորբոքեց Բաբի հետևորդներին, որոնք աւելի գրգռուած էլ համարձակ քարոզեցին Սէիդ-Ալի-Մէհմէդի վարդապետութիւնը: Իսֆահանի կառավարչապետ՝ Մութէմէդ—Դուլէն Մանուէհր խանը, որ ազգով վրացի էր և փոքր հասակից գերուած, ներքինիացած ծառայում էր արքունիքում, իւր մօտ հրաւիրեց Բաբին Շիրազից, որը երկար հակաճառութիւն ունեցաւ Իս-

Ֆահանի միջթէհիդներէ հետ, բայց որևէ եղրակացութեան չը-
հասան: Մանուշէհը-խանի մահից յետոյ, սրա եղբորորդին՝
Գէորգին-խանը յաջորդելով, մեծ-վէզիրի հրամանէ համաձայն
կալանաւորեց Սէիդ-Ալի-Մէհմէդին և ուղղակի ճանապարհեց
Թաւրիզ: Կենդրոնական վարչութեան կարգադրութեան համա-
ձայն, Թաւրիզից էլ մի քանի օր յետոյ ուղարկեցին Մաքու,
ուր բանտարկուած մնաց բերդում երկար ժամանակ, Մաքուի
իշխան Ալի խանի մօտ, որից անչափ յարգուած էր: Պարսից
կառավարութիւնը կալանաւորեց Բաբին, բայց չկարողացաւ
շղթայել, կապկալ նրա քարոզութիւնը, որը հսկայական քայ-
լերով մտնում էր Պարսկաստանի նշանաւոր քաղաքները, ա-
ւանները, ժողովուրդը, պաշտօնականները, զօրքը, մինչև ան-
գամ կղերը խոնարհում և հպատակում էին այն կալանաւորին,
որը Մասիսի լանջերից աչքերը յառած դէպի արևելք, այդ ժո-
ղովրդի վիճակով էր տոչորուում և գրիչը սրտի արիւնի մէջ
թաթախելով, նրանց յորդոր էր գրում սթափուելու իրենց
դարևոր լեռարդիական քնից: Բաբի քարոզութեան երրորդ տա-
րին, երբ նրան տարան Մաքուի բերդը, արդէն Նզդ, Քիրման,
Իսփահան, Թէհրան, Բէշտ, Մազանդարան, Ղազուին, Ջէնջան,
Թաւրիզ ահաւոր հետևողներ ունէր Բաբիականութիւնը, այն էլ
երկրի հասկացող դասից, նշանաւոր կղերից և Սէիդ-Ալի-Մէհմէդի
նամակները, բրօշխունները, գրքերը նրա աշակերտները անխա-
փան Մաքուից տանում էին, տարածում էին Իրանի ամեն կող-
մը. ամեն տեղ արտագրւում և սփռւում էին ժողովրդի բոլոր
խաւերում: Շատ կարճ ժամանակամիջոց քարոզեց Բաբը, եօթը
տարի, որից չորս տարին բանտարկուած էր և այդ եօթը տա-
րուան ընթացքում անչափ գրուածներ թողեց, որոնցից նշա-
նաւորներն են, 1. Բէյանը Արաբի (մեկնութիւն-սուրիէի-բէգա-
րա), նոյնը Ֆարսի, 2. Ահսան էլ Դսաս (պատմութիւնների
ւթանչիւքը), 3. Թաֆսիրի սիւրիէի Քէ ֆսէր (Քէֆսէրի բա-
ցատրութիւնը), 4. Դելալի Սէբէա (եօթը փաստեր), 5. Նա-
մակներ Հաջի-Միրզա-Աղասի մեծ վէզիրին և ուրիշներին, 6.
Ղայում-էլ-իսմէա (անունների հաստատութիւնը), 7. Միւթէֆէ-
րի քա (այլ և այլք), 8. Նուբուլէթի-խասսէ (խսկական-մարգա-
րէութիւն), 9. Թաֆսիրի Սիւրիէի-վկալի-էս (բացատրու-
թիւն) և ուրիշները: Այս գրուածներից մեծ մասը նա Մաքուի
բերդում շարադրեց և տարածեց: Այս գրուածները ձեռ-
քէ ձեռք խլում, ընդօրինակում, տարածում էին և ամեն
մի պարսիկ իրեն մեծ փառք էր համարում, եթէ
կարողանում էր այս նոր մարգարէի գրուածներից մի

քանի տող ձեռք բերել, կամ գոնէ պատճէնը գտնելու մարող Պարսկաստանի քաղաքներում և աւաններում գաղտագողի հաւաքում էին ներքնատներում (չէրչէմի), մեծ հրճուանքով կարգում, բացատրում էին այդ գրուածները և անհասկանալի կէտերի մասին նորանոր մեկնութիւններ էին խնդրում Մէիդ Ալի-Մէհմէդից, որ ամենայն սիրով բոլոր հարցերին պատասխանում և շրջաբերականներով տարածում էր հետևողներին—սիրելիների շրջանում: Բարը կալանաւորուած էր, բայց նրա գրիչը քարոզում էր ամբողջ երկրում: Որքան խստացնում էին հսկողութիւնը, այնքան շատ սաստկանում էր թղթակցութիւնը:

11. Ինչպէս յայտնի է, Իսլամի հետևողների աշխարհահայեացքով որևէ կրօնական ընթերցում, պետական—քաղաքական վերանորոգութեան նշանակութիւն ունի, քանի որ Իսլամի վարդապետարանը—Դուրանը և հաղիաները միևնույն ժամանակ համար մի կրօնաքաղաքական—կանոնական և օրէնսդրական կօդէքս է, մի սահմանադրութիւն է Ալլահից նախասահմանուած ժողովրդի իրար մէջ, համայնքի, կղերի և առաջնորդի մէջ, ընտանեկան, հասարակական, դատաստանական, քրէական, անհատական և առևտրական բոլոր գործողութիւնների համար: Հետևաբար Իրանի բնակիչները այն յոյսն էին տածում, թէ Բարի նոր—կողէքսը պիտի հիմնովբե տապալէր շիաների շէրիաթը և պիտի հիմնէր մի նորագոյն օրէնսդրութիւն՝ ժամանակի ոգու և կարիքների համեմատ: Բարը ասում էր, թէ—մինքն է այն դուռը (Բար՝ որից խօսում է ամէնագէտը, Սմեհակալը, և երկնային պատուէրները մարդիկներին տրւում է այդ դռնից): Առաջ նա ասում էր, թէ ինքն է Հաբուլգա հեռացածի դուռը, որից նա ստանում է պատգամները; ապա նա քարոզեց, թէ նա ինքն է Հաբուլգայից սպասուածը և ապա, թէ Հաբուլգան առասպել է, իսկ իր մէջ է բնակւում այն գերագոյն հոգին, որ քարոզում է ճշմարտութիւնը և աւետում է աշխարհին շուտով գալիք աստուածայայտնութիւնը: Այս պատճառով կղերը—շիա միջթէհիդները կասկածում էին, թէ կարող էին իրենց դիրքը կորցնել, կառավարութիւնը մտածում էր շիթութիւնների առաջն առնել, երիտասարդ ընթերցողները տենչում էին Բաբիականների ոյժից օգտուել, երկրում վերանորոգութիւն մտցնել, զրկուած կեղեքուած, անարգութները ջանում էին կործանել հին կարգերը, դրանց պահպանողներին ու գործադրողներին, երկրագործը երևակայում էր օձիքն ազատել անկուշտ խաներից—կալուածատէրերից, ուստի բոլոր դժգոհ-

ները, բողոքողները ամէն տեղ շրջապատում էին Բաբի աշակերտներին, և երազում էին երկրից անիրաւութիւնը վերցնել, համաձայն քարոզչի, նոր մարգարէի խոստացած աւետիսներին:

12. Բիշրօյէցին, երբ լսեց Բաբի Մաքու աքսորուելը և բանտարկուելը, նա գնաց Մաքու իւր պաշտելի վարդապետին այցելելու: Վերադարձին թէև Բաբը նրան յայտնեց իրան պատահելիք փորձանքները, արիւնհեղութիւնները և սպանուելը, բայց Բիշրօյէցին աներկիւղ՝ ընկերակիցների հետ դիմեց Խորասան: Ճանապարհին երբ լսեցին Մէհմէդ շահի մահը, վտանգից զերծ մնալու համար մտածեցին մի առժամանակ մնալ Մազանդարան, մինչև նոր շահի Թաւրիզից թէհրան հասնելը, զահ բարձրանալը, երկրում կարգերի վերահաստատուելը և խաղաղուելը: Երբ ուղեցին Սարի քաղաքը մտնել, այնտեղի միւշթէիդ՝ Սայիդ-իւլ-իւլէման, որ թէ Բիշրօյէցիի և թէ Մուլա Գուդգուսի մեծ հակառակորդն էր, հրաման ուղարկեց, որ այդ քեաֆիր (հայհոյող) Բաբինները չհամարձակուին ապականել իրենց քաղաքը: Քաղաքի դռներում սրանց գնդակներով հալածելիս, Բաբի վարդապետութեան համար առաջին անգամ երեք զոհ ընկաւ Սարիի պարիսպների տակ, որի պատճառով սուր բարձրացրին Բիշրօյէցին և ընկերները պաշտպանուելու համար և բռնութեամբ քաղաք մտան, Սաբզա մէյդանի վրայ մի քարվանսարայում ապաստանեցան: Քարվանսարայի կտրից ազան կարգացող երեք Բաբիններին իրար հետից դարձեալ գնդակահար արին Սարիցիները, այնպէս որ Բաբինները պարտաւորուած ամրացրին քարվանսարայի դռները, պաշտպանուեցան, որոնց պաշարեցին Սայդ-իւլ-իւլէմի հետևորդները: Հինգ—վեց օր տևեց կռիւը, երկու կողմից էլ զոհեր ընկան: Երբ կառավարչական պաշտօնակալները միջամտեցան և ձգտում էին խաղաղացնել, միանգամայն կողոպտել Բաբիններին, Բիշրօյէցին զարկեց սպանեց կառավարութեան ներկայացուցչին, քաղաքում և շրջակայքում ունեցած կրօնակիցների աջակցութեամբ, մօտ 360 հոգի, դուրս եկան Սարիից, գնացին մօտակայ Շէյխ-Թէբէրսի աւերակ բերդը մտան, նորոգեցին, ամրացան և ամբողջ ինն ամիս կռուեցան պարսկական բանակների դէմ:

13. Ամբողջ գիւղական ազգաբնակչութիւնը, նախապաշարուած դասը անցաւ Բիշրօյէցիի կողմը, ամենքը ընդունեցին Բաբի վարդապետութիւնը և ամեն մարդ իւր կարողութեան չափով օգնում էր, թէ բերդի շինութեան, նորոգութեան, ա-

տաղձով, մթերքով, պաշարով, դէնքով, այնպէս որ կառավարութիւնը պարտաւորուած անաւոր բանակ ուղարկեց Բաբինների դէմ: Յաճախ կողմերը իրար դէմ յարձակուում, արիւնահեղ կոտորածներ էին անում, Բաբինները դուրս գալով բերդից կոտորում էին հակառակորդներին, ցրւում նրանց ոյժը, կրակ տալիս զօրանոցներին, մթերանոցներին: Այնքան ծանրացաւ զօրքի ու շիաների վիճակը, որ Սայիդ-իւլ-իւլէման Ջահդ (կրօնական պատերազմ) հրատարակեց: Բայց զ՛ուր, քանի որ պարսիկները երբ տեսնում էին Բաբինների հերոսական կռիւը, մի բուռը մարդիկների այսպիսի աներկիւղ դիմադրութիւնը, իրենց ծանօթների և հարազատների մարմիններից անշատուած և ցիցերի վրայ բարձրացրած գլուխները, որոնք տնկած էին Թէքէրսի բերդի շուրջը, յուսահատ վերադառնում էին իրենց բնակարանները: Այս յարձակումների ժամանակ Բաբինները մշտան Բարֆրուշ, աւերեցին, այրեցին Շահադէի ապարանքը, որի բոցերի մէջ խանձուեցին շահադէները: Կառավարութիւնը անձաբացած օրից օր աւելացնում էր զօրքի և թնդանօթների թիւը, որոնք գիշեր-ցերեկ տքնում էին տապալել Թէքէրսի բերդը և Բաբիններին: Որպէսզի գիշերները հնարաւոր լինի գործելու, զօրքերը կրակ էին տալիս շրջակայ անտառներին, որոնց լուսով յարձակուում թշնամիների վրայ: Մի գիշեր Աբբաս-Ղուլի խանը՝ Մազանդարանի զօրքերի հրամանակալը կարողացաւ գնդակահար տապալել Մուլա Հիւսէյն Բիշրօյեցիին, որին յաջորդեց Մուլա Գուդգուսը: Բիշրօյեցիին թաղեցին Շէյխ-Թէքէրսի բերդում, բայց յետոյ պարսիկները նրա դիակը հանեցին, մանրեցին և թափեցին շներին:

14. Պարսիկները 7000 զօրքով, թնդանօթներով և ձիաւորներով պաշարել էին Թէքէրսի բերդը, իսկ Բաբինները թէև անզէն, առանց մթերքի, քաղցած, խոնաւութիւնից թուլացած դարձեալ հերոսաբար դիմադրում էին մինչ այն աստիճան, որ Շահադա Մէթի-Ղուլի-Միրզան ընկճուած, գիշաւ դաշնակցելու Բաբինների հետ և պայմանաւորուեց նրանց ազատ թողնելու, անցնել Պարսկաստանի միջով, գնալ Բաղդադ: Դաշնագիրը գրեցին: Դուրանով երդուեցին պարսիկները, յանձնեցին Գուդգուսին: Բաբինները անձնատուր եղան, երբ զէնքը, մթերքը յանձնեցին, երբ պատրաստուած էին ճանապարհ ընկնելու, երբ նստած սեղանի ընթրում էին: անզէն ընկճուածները, շիաները - զօրքերը վրայ պրծան, գնդակահար արին բոլորին: Անձնատուր եղած 350 մարդուց միայն 16 հոգի կարողացան ազատուել, որոնք պատերազմի մանրաւորսն

մասնութիւնները տարածեցին ամբողջ Պարսկաստանում: Շահ-
զադա կառավարչապետը մոլլա Գուդդուսին հազար թուամանով
ծախեց նրա հակառակորդ մոլլա Սայիդ-իւլ-իւլէմային, որը չա-
րաչար տանջանքով կտրտել տուեց Գուդդուսին իւր թալարա-
ների ձեռքով և մարմինը թափեցին շների առաջ, 1849 թուա-
կանի աշնանը:

15. Սէիդ-Միրզա Նահա Դարաբին, Բաբի վարդապետու-
թիւնը ընդունելուց յետոյ, խիստ հալածանքի ենթարկուեց:
Իսֆանից, Նզդից, Շիրազից ամեն տեղից նա պատրաստուած
էր խոյս տալու, այնպէս որ նա մի խուլ անկիւն քաշուեց՝
Նէյրիզ քաղաքը, իւր ընտանիքի մօտ: Ուր որ գնում էր
Նահան, նրա վրայ յարձակում էին շիա կղերը, որպէս ուրա-
ցողի՝ հալածում էին, տանջում էին առանց միջոցների մէջ
խտրութիւն դնելու, նոյն իսկ ձգտում էին նրան սպանել, գո-
յութիւնը ջնջել աշխարհի երեսից: Հալածուածը կրկնում էր
ամեն տեղ.— «Զէ՛ որ ես այն միւջթէհիդն եմ, որին ամբողջ
Իրանը երկրպագում էր, հրամանները գործադրում, ինչի այժմ
ինձ այսպէս հալածում էք, մինչև անգամ չէք թողնում, որ ըն-
տանիքիս մօտ քիչ ժամանակ էլ է խաղաղեմ»: Սէիդ Նահան
Նէյրիզում բաւական հետեողներ ունէր, այնպէս որ ո՛չ ընդի-
հակառակորդները, ո՛չ կղերը, ո՛չ էլ կառավարչական գործա-
կալները չէին յանդգնում նրա վրայ ձեռք բարձրացնելու իսկ
ատելութիւնը օրից օր սաստկանում էր, կենտրոնական վար-
չութիւնը Մազանդարանի արկածներից սարսափած, ուզում էր
Բաբիականներին ամեն տեղ բնաջինջ անել: Իբր խռովութիւն-
ներին վերջ տալու նպատակով, երկրի կառավարիչը հրաւէր
սարքեց, կանչեց տեղական միւջթէհիդներին, իւլէմներին և
Սէիդ-Նահանին, որ բացատրուեն, պարզեն խնդիրը, վերջ տան
քինախնդրութեան և վէճերին: Երբ Սէիդ-Նահան առանձնա-
ցաւ, կառավարիչը նրան կալանաւորեց: Բաբիները երբ լսե-
ցին, թէ իրենց առաջնորդը կառավարչի բնակարանում արգե-
լուած է, իսկոյն շրջապատեցին այդ տունը և ձգտում էին հանել,
տանել Նահանին: Ամբոխի աղմուկից և նրանց բազմութիւնից
կառավարիչը, երդումով խոստացաւ արձակել բոլո-
րին, այնպէս որ Նահան պարտաւորուեց իւրայիններին հրամա-
յել՝ ցրուել, վերադառնալ բնակարանները: Այս նենգութիւնով
ժողովրդին ցրուելուց յետոյ, Նահան գնդակահար արին և
գիշերով մէկ մէկ մտան աղանդաւորների տները, գլխաւորնե-
րին կալանաւորեցին, սպանեցին, կին, աղջիկ, տղայ գերեցին և
աւարի տուին նրանց գոյքը, կարողութիւնը: Այս բարբարո-

աական բռնութիւններէց սարսափած Բաբինները իրենց ընտանիքով, մանր ու խոշորով ապաստանեցան լեռները, անտառները և այրերը, որտեղիւրից ամբողջ երկու տարի քաջութեամբ կռուեցան պարսկական զինուորների և անկուշտ պաշտօնակալների հետ, որոնք կեղեքում, կողոպտում էին պատահածին և զուր զրպարտութիւններով տանջում էին նոյնիսկ ոչ Բաբիններին: Պաշտօնականները և շիա-կղերը զուր մատնութիւններով, զրպարտութիւններով կեղեքում էին ամբողջ նահանգը և ողբացնում թշուառ ազգարնակութիւնը:

16. Կռին այնտեղ հասաւ, որ կառավարութիւնը տասը հազար զօրք ուղարկեց, թնդանօթներով և հեծելազօրքով, որոնք ուժակոծում էին ապառաժները, այրերն ու անտառները: Յուսահատութիւնից բորբոքուած Բաբինները անվերջ իջնում էին լեռներից, հարուածում, կոտորում, ցրւում էին զինուորական զնդերը, սրանց վառօդը, զէնքերը, ուտելիքը յափշտակելով՝ վերադառնում էին իրենց ապաստանները: Մինչև անգամ պարսիկ զինուորների ձեռքից թնդանօթները խլեցին, լեռները տարան Բաբինները և դրանցով հալածեցին զօրքին: Կռուող բաբինների թիւը թէև եօթը-ութը հարիւրից աւելի չէր, բայց նրանց սարսափը զողացնում էր բանակի սպարապետ Շահգադա Ֆէրման Ֆէրմային—որը չէր իմանում, թէ ինչ հնարքով խաբի ապստամբներին և նրանց ջնջէ: Բայց և այնպէս քաղցը, ցուրտը, մթերքի պակասութիւնը, կանանց, երեխաների տանջանքը, երկու տարուան անվերջ յոգնածութիւնը, ջղերի գրգռումները թուլացրին և ստիպեցին Բաբիններին զիջանելու, հաւատարու պարսիկ զօրականին, անձնատուր լինելու իրենց դահիճներին: Հրամանատարը Բաբինների գլխաւորներին կոտորել տուեց, նշանաւորներին ուղարկեց Ֆարսիստանի զանազան քաղաքները և աւանները խայտառակութեամբ տանջելու և սպանելու, երեխաներին, կանանց և աղջիկներին գերի վարեցին Շիրազ զարհուրելի տեսարաններով: Զօրքերը իրենց նիզակների ծայրերին ցցած տանում էին քաջ Բաբինների գլուխները, կամ նրանց բալուով երեխաները: Բաբինների դեռահաս աղջիկներն ու կանայք հրապարակով պիտի յագեցնում տային իրենց թշնամիների լպիրշ կրքերին... Դեռ մինչև այսօր Ֆարսիստանի բնիկները սարսափում են, երբ նկարագրւում է նրանց Բաբինների կեանքից որևէ արկած, դեռ մինչև այսօր Շիրազի բնիկների ականջներից չէ հեռացել այն ողբի, կոծի ձայնը, որոնք բաղխուել են նրանց ականջներին կէս դար առաջ: Ամբողջ տասը—քսան տարի ամեն մի պարսիկ պաշտօ-

նականի, մոլլաի, թալաբայի համար անսպառ աղբիւր էր Բաբիններին մատնելու և կեղեքելու արհեստը: Ամէն մի սոված, ամէն մի վրէժխնդիր թշուառացնում էր հակառակորդին՝ նրան Բաբի հրատարակելով և ագահ կառավարիչները իրենց անհեռատես ընթացքով քայքայեցին երկիրը:

Եւ որքան հետամտում էին, որքան տանջում էին, այնքան բազմանում էին Բաբինները:

17. Բաբի անձնուէր քարոզիչներին և տասնութը աշակերտողներին մէկն էլ Ձէնջանցի Մօլա-Մէհմէդ-Ալի միւջթէհիդն էր, որին անուանում են Հէօջաթ: Սրա հայրը Շէյխ-Ահմէդ-Բահրէէնիի աշակերտներից էր, իսկ ինքը Սէիդ-Քէազիմի և ապա եռանդով մարտնչող Բաբիզմի Հայրու որդի մեծահամբաւ տանից էին, ահաւոր հետևողներ ունէին իրենց ծննդավայրում և վիճակում, այնպէս որ Հէօջաթը շատ կարճ միջոցում տարածեց նոր վարդապետութիւնը Ձէնջանում: Շէյխի ժողովուրդը այնպէս կապուեց Բաբի եկեղեցու հետ, Հէօջաթի թալաբաները (ուսանող) այնպէս իւրացրին նոր վարդապետութիւնը, որ աներկիւղ ամէն տեղ Սէիդ Ալի-Մէհմէդին քարոզում էին Մէհթի և դրացիներին հրաւեր էին կարդում յառել իրենց դաւանանքին: Որովհետեւ քաղաքի ժողովրդի հասկացող, ապահով դասակարգը Հէօջաթին էր յառած, միւս կողմը նախանձեց անվերջ բողոքներ էին ուղարկում արքունիք, պահանջում էին սանձել նորադանդներին: Նրկու անգամ Հէօջաթը Թէհրան կանչուեցաւ, որտեղ նա աներկիւղ պաշտպանեց իւր դաւանանքը և վերջին անգամ բանտից փախաւ ծննդավայրը, Մէհմէդ-Շահի մեռնելուց յետոյ, երբ ժառանգը դեռ չէր հասել մայրաքաղաք: Բայց Մազանդարանի, Նեյրիզի կոիւնների պատճառով տարբեր ընթացք ստացաւ Բաբինների հալածանքը: Մինչ այս Բաբի քարոզութիւնը Շէյխի շարունակութիւնը կամ մի նոր աղանդի յաւելումը համարելով, կառավարութիւնը այնքան էլ նշանակութիւն չէր տալիս, բայց երբ նկատուեց, որ աղանդաւորները հիմնովին ուզում են փոփոխել երկրի կազմը, կարգերը, որոնց աջակցում էին՝ «Թանդիմաթի» երազողները, կենտրոնական վարչութիւնը՝ տակտիկան հիմնովին փոխեց:

ԱՏՐՊԵՏ

(Գլխարկնակով)